

LAURA HOLLSTEN

Kunskap, talang och alfvarsam studering

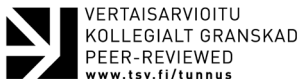
Pehr Stenberg som student och informator i 1780-talets Åbo

I november 1779 anlände den tjuogoettåriga Pehr Stenberg från Umeå till Åbo för att inleda sina studier vid Kungliga akademien. Med sig hade han ett rekommendationsbrev till professorn i historia Johan Bilmark. Professor Bilmark skickade honom vidare till professorn i fysik och astronomi, Anders Planman, som examinerade Stenberg och hans kamrat genom att låta dem ”explicera litet latin och grekiska”, svara på frågor i teologi och annat smått. Därpå gav Planman dem ett testimonium som intygade att Stenberg och kamraten hade tillräckliga förkunskaper för att kunna bedriva studier vid akademien. Ynglingarna tog med sig intyget till Rector Magnificus och professorn i österländska språk, Lars Lefrén, och de avlade en studented varpå de skrevs in vid Kungliga akademien.¹ Stenberg inledde genast studierna, men det tog honom tio år att slutföra sin examen eftersom han under långa perioder arbetade som informator i högre ståndshem för att förtjäna sitt uppehälle. Han avlade sin slutexamen år 1789 och återvände till Umeå. Nu hade han förvärvat de kunskaper och de färdigheter som krävdes för en position som komminister i Umeå. Han hade också fått

---

Uppsatsen är skriven inom ramen för projektet ”Vägen över havet – kulturell växelverkan mellan universitetsstäderna Åbo och Uppsala 1640–1828”, finansierat av Svenska Kulturfonden 2019–2020 (26004715) och Åbo stadsforskningsprogram 2019–2020 (26004703).

1. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 1. 1758–1784*, Urkunden 19, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2014), s. 227.

en solid grund för sitt fortsatta vetenskapliga arbete, som resulterade i en topografisk beskrivning av Umeå socken, en ordbok över Umemålet samt en beskrivning av fågelfångst.²

Föreliggande uppsats undersöker Stenbergs studietid i Åbo åren 1779–1789. Den är baserad på Stenbergs levernesbeskrivning och särskilt delarna 1 och 2, som omspannar perioderna 1758–1784 och 1784–1789, där Stenberg skriver om sin tid som student i Åbo och som informator i Finland.³ Kunskap, lärdom och färdigheter är centrala teman i dessa delar av levernesbeskrivningen. Den omfattande levernesbeskrivningen ger anledning till vissa källkritiska anmärkningar. Stenberg skrev sin levernesbeskrivning i slutet av sitt liv men hans framställning baserar sig på dagboksanteckningar och brev från tiden som beskrivs. Självbioografin är skriven 12–27 år efter de händelser som Stenberg skildrar i sin levernesbeskrivning. Samtidigt baserar han sin framställning på sparade brev och andra handlingar. Det finns alltså flera nivåer i framställningen: dagboken, de sparade breven och dokumenten samt levernesbeskrivningen som ofta innehåller reflexioner kring det som hänt. Utöver de personliga reflexionerna ger levernesbeskrivningen dock en hel del trovärdig och detaljerad information om sakförhållanden och händelser.⁴

Fokus i min framställning ligger på förvärvandet av de kunskaper, färdigheter och kompetenser som Pehr Stenberg skaffade sig under studietiden. Frågorna som undersöks hänför sig främst till områdena utbildningshistoria och kunskapshistoria. Avsikten är också att visa hur akademisk kunskap cirkulerade via böcker och genom professorerna och lärarna vid Kungliga akademien i Åbo och vidare till studenterna som ofta själva fungerade som lärare.⁵

-
2. Margit Wennstedt (utg.), *Pehr Stenbergs Umebeskrivning*, Skrifter utgivna av Johan Norlander-sällskapet 10 (Umeå 1987); Pehr Stenberg, *Ordbok över Umemålet, utg. med inl. och kommentar av G. Widmark*, akademisk avhandling, Uppsala universitet (1966–1973).
  3. Pehr Stenbergs levernesbeskrivning har presenterats av utgivarna Fredrik Elgh och Göran Stenberg i *Västerbottningen* (2011:4), s. 20–35; Levernesbeskrivningen har varit föremål för forskares intresse, se till exempel Sven Björkman, 'Short essay', *Sjuttonhundratals. Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 13 (2016), s. 108–123; Alf Arvidsson, 'Everyday storytelling in the eighteenth century. Some examples from Pehr Stenberg's life description', *Fabula* 2019:3–4, s. 336–353.
  4. Alf Arvidsson, 'En reflekterande klassresenär', *Västerbottningen* 2011:4, s. 45–48; Göran Stenberg, 'Leva, minnas, skriva', *Västerbottningen* 2011:4, s. 15–19.
  5. Om kunskaps-cirkulation, se Johan Östling & David Larsson Heidenblad, 'Cirkulation.

Kunskapen och färdigheterna som Stenberg tillägnade sig under sina studier betraktas som en del av en utbildningsprocess där samhället och kulturen reproducerar sig genom en kunskapskorpus som förmedlas över generationer men som också förändras över tid.⁶ En del av kunskapen och färdigheterna är beståndsdelar av långvariga praktiker och mentaliteter som reproduceras under århundraden medan andra former av kunskap är kopplade till samhällsstrukturer som är rådande under vissa tider i vissa geografiska områden. Ett vanligt sätt att betrakta kunskap i tidigmodern tid var en indelning i *scientia* och *ars*, teoretisk och praktisk kunskap som går tillbaka till Aristoteles *epistémê* och *technê*.⁷ Praktisk kunskap eller färdighet (*knowing how*) handlade om hur någonting skulle utföras medan kunskap om något (*knowing that*) beskrev faktakunskaper och förståelse av mera teoretisk karaktär. Exempelvis naturalfilosofi kunde kategoriseras som *scientia* medan läkekonsten innehöll element av båda.⁸

Liksom exemplet med läkekonsten visar, är uppdelningen inte entydig i och med att teoretisk och praktisk kunskap ofta överlappar varandra. Andra former av kunskap som framkommer i texten – tyst, intuitiv och taktill kunskap – kan betraktas som former av praktisk kunskap, medan erfarenhetsbaserad och auktoritetsbaserad kunskap kan vara

---

Ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp, *Historisk tidskrift* 137 2017:2, s. 269–294. Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg & Stéphane Van Damme (eds.), *Linnaeus, Natural History and the Circulation of Knowledge* (Oxford 2018).

6. Johannes Westberg, 'Vad är utbildningshistoria? Ett forskningsfältets historia, framtid och relation till pedagogikämnet', *Utbildning & Demokrati* 26 (2017:3).
7. Den praktiska kunskapen kompletterades ytterligare av *fronesis* (lat. *prudencia*): praktisk klokhet, gott omdöme. Se Hilde de Ridder-Symoens & Walter Rüegg (eds.), *A History of the University in Europe II. Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*, (Cambridge 1996), s. 491–499; Peter Dear, *The Intelligibility of Nature. How Science makes sense of the World* (Chicago & London 2008), s. 9; Anna Nilsson Hammar, 'Theoria, praxis, and poiesis. Theoretical considerations on the circulation of knowledge in everyday life', Anna Nilsson Hammar, David Larsson Heidenblad, Kari Nordberg, Johan Östling & Erling Sandmo (eds.), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* (Lund 2018), s. 107–124.
8. Peter Burke, *A Social History of Knowledge from Gutenberg to Diderot* (Cambridge 2000); Peter Burke, *A Social History of Knowledge II. From the Encyclopedie to Wikipedia* (Cambridge 2012); Johan Östling, 'Vad är kunskapshistoria', *Historisk tidskrift* 131 (2015:1); Lorraine Daston, 'The history of science and the history of knowledge', *Know. A Journal on the Formation of Knowledge* 2017:1. Se även Tone Saugstad, 'Educational theory and practice in an Aristotelian perspective', *Scandinavian Journal of Educational Research* 46 (2002:4), s. 373–390; Matteo Valleriani, *The Structures of Practical Knowledge* (Berlin 2017).

både praktisk och teoretisk.⁹ Trots mångtydigheten utgör den traditionella uppdelningen en fungerande utgångspunkt för föreliggande undersökning; båda är relevanta i en undersökning om den kunskap och de färdigheter som Stenberg skaffade sig under sin tid i Åbo. Perspektivet belyser de olika färdigheter som en ung man behövde för att ta sig fram i världen och bidrar med ny kunskap om studieliv och studiepraktiker vid akademien i Åbo under sent 1700-tal. Därigenom blir det intressant att se på Stenbergs olika kunskapsroller som producent, förvaltare, bärare, förmedlare och mottagare av kunskap.

Utgångspunkter och förkunskaper

Stenberg var bondson från Stöcke, en by som ligger söder om Umeå. Hans föräldrar var bonden Erik Persson och dennes hustru Anna Andersdotter. Stenberg lärde sig tidigt praktiska sysslor som var nödvändiga på en bondgård, såsom arbeten inom jordbruk och fiske. Barnen fick bidra till familjens försörjning genom att jaga, fiska och plocka bär.¹⁰ Föräldrarna undervisade också Pehr i räkning, läsning och skrivning, och det visade sig att det var här hans främsta begåvning låg. Han började vid fem års ålder läsa ABC-boken under sin mors uppsikt.¹¹ Stenberg beskriver sin far som ”den färmaste läsare uti i sitt stånd” men tillägger att fadern var en sträng lärare och dessutom upptagen av sitt arbete på gården, varför det blev modern som ägnade sig åt läsundervisningen av Pehr och hans syskon.¹² Att båda föräldrarna kunde läsa var inte ovanligt i mitten av 1700-talet eftersom upp till 90 procent av befolkningen kunde läsa tack vare husförhör som krävdes för konfirmering och giftermål.¹³

-
9. Om tyst kunskap, se Henrik Bohlin, ’Tyst kunskap, ett mångtydigt begrepp’, Lotte Alsterdal, Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus, *Vad är praktisk kunskap?* (Huddinge 2009).
  10. Marjatta Rahikainen beskriver barnens inlärnin g av praktiska sysslor i 1700-talets bondesamhälle i ’Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset’, i Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huonetaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsinki 2010), s. 333.
  11. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 25–26.
  12. *Ibid.*, s. 22.
  13. Om läskunnighet, se Daniel Lindmark, ’Läs- och skrivkunnighet före folkskolan. Historisk läskunnighetsforskning i nordiskt perspektiv’, *Rapportserie utg. av Forskningsarkivet vid Umeå universitet* (1990), <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:370882/FULLTEXT01.pdf> (hämtad 27.6.2019); Esko M. Laine & Tuija Laine, ’Kirkollinen kansanopetus’, *Huonetaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsinki 2010), s. 259–312.

Då det visade sig att Stenberg var begåvad och läraktig sändes han i tolvårsåldern till farbrodern Lars Ström i Ratan norr om Umeå där han skulle gå i lära för att bli tullare. Ström var tullare med uppgiften att visitera fartyg vid sjötullen i Ratan, som var stapelhamn för Umeå, Piteå, Luleå och Torneå. Stenberg (som nu antog sitt tillnamn) fick lära sig räkning, historia och latin.¹⁴ Tack vare stöd från farbrodern fick Stenberg börja i trivialskolan i Umeå 1773. Trots stödet innebar sonens skolgång en stor uppoffring för föräldrarna. Stenberg var in- kvarterad i skolan och hjälpte sin lärare magister Sædenius i olika sysslor. Magister Sædenius kom att bli en outhärlig mentor för Stenberg i många år framöver. Det var tack vare stöd från farbrodern i Ratan och magister Sædenius som Stenberg lyckades ta sig fram under sin långa bildningsresa som så småningom förde honom till akademien i Åbo. I 1700-talets samhälle var det svårt att komma någon vart utan förbindelser även om man hade varit bättre bemedlad än Stenberg. För en fattig ung man från en bondefamilj, oberoende hur begåvad, hade det varit omöjligt att avancera i samhället utan ett nätverk av kontakter där den ena rekommendationen ledde till den andra. Sædenius gav Stenberg privatundervisning och stödde honom i förverkligandet av drömmen att utbilda sig till präst. Utbildningen i skolan i Umeå var dock mera praktiskt inriktad. Eleverna studerade matematik, bokföring, geografi och handel, och utbildningen förefaller ha riktat sig till blivande handelsmän.¹⁵ Stenberg blev snabbt klassens primus och koncentrerade sig, med sikte på prästbanan, under de två sista åren av skolgången på klassiska språk. Han studerade Cato den äldre, Terentius, Cornelius Nepos och Cicero samt bibeltexter på grekiska och hebreiska. Dessutom läste han Jöran Nordbergs *Konung Carl den XII:s historia*.¹⁶ Enligt tidens sed ansågs de klassiska språken utgöra grunden för grammatik och språkstudier medan moderna språk skulle undervisas senare.

Under ungdomsperioden hemma, i Ratan och i skolan, var Stenberg i huvudsak den mottagande parten när det gällde kunskap och

14. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 46.

15. Björkman, 'Short essay', s. 111. Om utbildningen av handelsmannasöner, se till exempel Karin Ågren, *Köpmannen i Stockholm. Grosshandlares ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet*, Acta Universitatis Upsalensis/Uppsala Studies in Economic History 82 (Uppsala 2007); Juha-Matti Granqvist, 'Helsingin porvarispoikien opinkäynti 1700-luvun jälkipuoliskolla', *Kasvatus & Aika* 7 (2013:1), s. 44–59.

16. Björkman, 'Short essay', s. 111; Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 41.

praktiska färdigheter. Men redan tidigt förekom situationer där Stenberg betraktades som en bärare av kunskap och färdigheter som han kunde förmedla till andra för att hjälpa dem. I skolan hjälpte han de yngre eleverna i räkning efter att han först noggrant studerat läroboken *Agrelli aritmetiqve*.¹⁷ Han berättar några år senare att många gossar och drängar bad honom att skriva till deras fästmör, en sysselsättning genom vilken han kunde stifta nya bekantskaper, glädja de unga männen och förtjäna en slant.¹⁸ En annan färdighet som Stenberg kunde lära ut – även om han själv ansåg sig ha begränsade kunskaper på området – var att spela fiol. Han hade fått lära sig spela ett par lättspelta polonäser på fiol, men eftersom han inte hade råd med någon egen fiol kunde han inte förkovra sig vidare. Trots det ansågs han vara så pass kunnig på området att han blev ombedd att undervisa en tullare Arnqvists elvaåriga son.¹⁹

Studier vid Kungliga akademien i Åbo

Valet av studieorten Åbo hade i första hand att göra med familjeförbindelser och ekonomiska faktorer. Stenbergs fars kusin och hennes man tullskrivaren Johan Ernst Callmeijer var bosatta i Åbo och kunde hjälpa den unge Stenberg med praktiska råd på den nya studieorten. Viktigt var också att Stenberg dagligen fick äta middag hos släktingarna. Dessutom utverkade Callmeijer ett stipendium från tobaksfabrikören Johan Forsman, vilket var en stor hjälp för Stenberg. En annan nästan lika viktig faktor som gjorde Åbo attraktivare än Uppsala var möjligheten att göra extra förtjänster som informator. I en dissertation med titeln *Korta och enfaldiga tankar om uppfostringsvärkets hinder i vårt k. Fädernesland* från 1773 hävdar Gustav Dahlgren att det var hälften billigare för en informator med två disciplar att vistas i Åbo än i Uppsala.²⁰ Dessutom hade man som svensk goda möjligheter att få kon-ditioner, det vill säga platser som informator vid sidan av studierna.

---

17. Nicolaus Petri Agrell, *Institutiones arithemticae, eller Kårt underwisning, om de förnämsta och högnödigaste reglor, exempel, italienska practiquer och compendier, som i dagelig räkning mäst bruklige äro* (1655), s. 60.

18. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 123.

19. *Ibid.*, s. 91, 150.

20. Gustav Dahlgren, *Korta och enfaldiga tankar om uppfostringsvärkets hinder i vårt k. Fädernesland* (1773), s. 7–8. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/52243/fv01566.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (hämtad 30.1.2020).

Den Kungliga akademien i Åbo som Stenberg mötte hade fyra fakulteter. Liksom vid övriga europeiska universitet inledde studenterna studierna vid den filosofiska fakulteten och specialiserade sig sedan vid den teologiska, juridiska eller medicinska fakulteten. Universitetets främsta uppgift var att utbilda präster, tjänstemän, läkare och officerare. Undervisningen och forskningen vid akademien var knuten till teologin men även till den europeiska humanismen. Också naturalhistorien var starkt närvarande i slutet av 1700-talet, då botaniserande och naturalia blev populärt bland bildade personer. Under tioårsperioden 1770–1779 hade akademien 794 nationsvis inskrivna studenter, och under tioårsperioden 1780–1789 hade den 779 nationsvis inskrivna studenter. Under samma perioder kom sju respektive nio procent av studenterna från hem som räknades till kategorin bonde, torpare eller soldat. Under båda tioårsperioderna kom sex till åtta procent av de nationsvis inskrivna studenterna från den västra riksdelen.²¹ Samma gällde en del av professorerna, till exempel var professor Lars Lefrén, Johan Bilmark och hans föregångare Algot Scarin födda i Skara. Professor Bilmark var dessutom inspektor för Sveogotiska Nationen, som Stenberg blev antagen till under sin första studievecka – de svenska studenterna tillhörde vanligen den Sveogotiska eller Småländska nationen.²² Studentnationerna var ställda under inspektion av professorerna som ansvarade för övervakningen av studierna och ordningen. Till inspektorns uppgifter hörde att stödja och övervaka nationens verksamhet samt att fungera som en länk mellan universitetet och nationen.²³ Inspektorerna anordnade också övningar och kollegier inom ramen för studentnationernas verksamhet.

De mest centrala professurerna vid akademien var professurerna i värtalighet, poesi, historia, moral och ekonomi. Vissa av professorerna var långvariga, till exempel Porthan satt på sin lärostol i värtalighet i 27 år och historieprofessorn Bilmark skötte sin professur i 38 år. Profes-

-
21. John Strömberg, 'Studenterna', Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola & John Strömberg (red.), *Helsingfors universitet 1640–1990 I. Kungliga Akademien i Åbo 1640–1808* (Helsingfors 1988). Nationerna var tio: den aboensiska, österbottniska, viborgska, satakundiska, tavastländska, nyländska, söderfinska, norrfinska, sveogotiska och småländska nationen. Se s. 308–309, 322–323.
  22. Matti Klinge, 'Bilmark, Johan', *Biografiskt lexikon för Finland 1. Svenska tiden* (2008), URN:NBN:fi:sls-4553-1416928957159 (hämtad 7.1.2020).
  23. Strömberg, 'Studenterna', s. 294–302. Se även Matti Klinge, *Ylioppilaskunnan historia* (Helsingfors 1988).

sorerna kan ses som bärare av kunskap som förmedlades genom generationer, men de höll sig också underrättade om de senaste vetenskapliga rönen. Porthan skriver i sin redogörelse över sin arbetsvecka att tio timmar i veckan behövdes för att läsa ”på det vi ej efter 10 år skola vara aldeles ur modet med vår lärdom”.²⁴

Stenbergs val av studieämne under första terminen avgjordes då han frågade Bilmark vilka professorer han skulle åhöra. Bilmark svarade: ”Herrn kan afhöra mig, och sedan är det nu så mycket lidit på terminen, at det ej är stort annat värt, än att afhöra några gånger hwar och en, på det Hern må lära känna dem och höra hwad de läser.”²⁵ Bilmark var, liksom magister Sædenius i Umeå, en viktig beskyddare för Stenberg i Åbo. Att Stenberg och Bilmark båda kom från den västra riks delen torde ha spelat en roll. Bilmarks stöd var särskilt viktigt eftersom Stenberg anlände till Åbo först i november 1779 när terminen hade börjat, och han torde därför ha gått miste om en hel del viktigt information om sådant som i dag skulle kallas för studiefärdigheter.

Publica lectioner och privata collegier

Utbildningen som Stenberg fick var mångsidig – studenterna studerade flera olika läroämnen. Till exempel professorn i fysik, Anders Planman, som examinerade Stenberg vid hans inträde, hade astronomi som specialområde men det föll sig också helt naturligt för honom att examinera studenter i latin, grekiska och teologi. Henrik Gabriel Porthan är ett annat exempel på tidens mångsidiga vetenskapsideal: Porthan skrev lärda texter om bland annat historia, filosofi, psykologi och geografi. Också Pehr Stenberg studerade ett stort antal ämnen som omfattade allt från teologi till mineralogi. Inläringen skedde genom att studenterna åhörd föreläsningar, där professorerna läste ur sina anteckningar som kunde vara mer eller mindre identiska med någon bok skriven av en framstående vetenskapsman på området, ibland kompletterad med egna kommentarer. Stenberg åhörd regelbundet publika föreläsningar.²⁶

24. Matti Klinge, *Professorer. 35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga Akademien i Åbo senare Kejsrerliga Alexanders-Universitetet numera Helsingfors Universitet* (Atlantis 1990 [1989]), s. 83.

25. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 228–229.

26. Matti Klinge, 'Undervisning och studier', Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg (red.), *Helsingfors universitet 1640–1990 I. Kungliga Akademien i Åbo*

Förmedlingen av kunskap skedde både genom den formella undervisningen och i form av tyst kunskap. Den formella undervisningen bestod av föreläsningar, kollegier och disputationer. Stenbergs levernesbeskrivning visar att studenterna hade synpunkter på lärarnas sätt att undervisa. Ett viktigt kriterium var att professorerna ”läste bra” eftersom de ju läste ur sina anteckningar. Stenberg uppskattade särskilt Porthans föreläsningar. Porthans föreläsningsanteckningar visar att han förutsatte att studenterna bekantade sig med ämnet genom att vid sidan om undervisningen också läsa något grundverk i ämnet. Han sörgde också för att de lämpliga böckerna fanns tillhanda på biblioteket.²⁷ Läsningen fungerade som en grundtext som föreläsaren kunde hänvisa till. Böckerna var skrivna på latin, medan Porthans föreläsningar var på svenska.

Stenberg uppskattade också professorn *in arte veterinaria* Gabriel Bonsdorff, som han åhörde i mineralogi: ”[H]ans sätt att läsa var redigt och mycket undervisande samt tydligt, ty han läste alltid med mycket nit. Hans föreläsning anoterade jag, som jag feck till det närmaste fullständigt”.²⁸ Den tysta kunskapen förmedlades ofta genom härmande av professorernas och lärarnas talesätt och praktiker samt genom deras sätt att undervisa.

Alla lärare var inte lika bra på att förmedla kunskap. Adjunkten (senare professorn) Johan Gadolin, som Stenberg hade i kemi, läste också ”ganska bra” men var enligt Stenbergs åsikt onödigt tyst då han laborerade med sina studenter i det ”Academiska Laboratiet”. I stället för att förklara vilka ingredienser som han använde och hur experimenten lyckades var Gadolin tyst ”och förrättade sina göromål för sig själf likasom han hade varit allena”.²⁹ Studenternas uppgift var att observera och notera vad som gjordes. Trots sin hjälpsamhet – Stenberg beskriver honom som en ”lärd och snäller karl” – förefaller Bilmark ha varit en torr föreläsare. Orsaken var, enligt Stenberg, att Bilmark

---

1640–1808 (Helsingfors 1988), s. 358–359; Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 300, 387.

27. Toivo Viljamaa, ’Kieli Porthanin psykologian luennoissa’, *Auraica Scripta a Societate Porthan Edita* (2016:7), s. 9–47.

28. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själf författad på dess lediga stunder. Del 2. 1784–1789*, Urkunden 20, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2015), s. 321.

29. *Ibid.*, s. 321.

inte vågade resonera över något ämne med egna ord utan läste allt ur pappret.³⁰ Innehållet baserade sig enligt tidens undervisningsideal både på tidigare auktoriteters böcker och på Bilmarks egna anteckningar.

En hel del information och kunskap samt färdigheter om studier och studieteknik förutsattes för att inläringen skulle vara verkningsfull. Här var det viktigt med goda råd från till exempel den egna nationens inspektor eller andra studenter. Stenberg blev med tiden vän och broder med många av studiekamraterna som han kunde få råd av. Professor Bilmark uppmanade Stenberg särskilt att umgås med sina landsmän. En av dem, magister Baekman, bidrog med ett värdefullt studietips: det var nyttigt att göra anteckningar vid föreläsningar och kollegier, och han visade Stenberg sina annotationer. Stenberg var imponerad och förundrade sig över hur det kunde vara möjligt att skriva medan man åhörde föreläsaren. Vid ett senare tillfälle fick han skriva av en kamrats föreläsningssanteckningar från det psykologiska kollegiet (kamraten hade i sin tur skrivit av dem av en annan student). Stenberg förklarar att han tyckte att han bättre kunde förstå och följa med vad som sades om han fick sitta ledigt och lyssna uppmärksamt i stället för att annotera.³¹ Samtidigt som socialiseringen in i studielivet framskred, utvecklades också Stenbergs studiefärdigheter. I slutet av 1783 hade Stenberg lärt sig göra anteckningar. Han deltog i kollegier med professor Helenius i naturalhistorien och gjorde annotationer om ormar och fiskar, vilket gick lätt. Om kvällarna och nätterna renskrev han sina anteckningar – på dagarna var han nämligen sysselsatt med sina disciplar, elever som han dagligen undervisade.³²

Förutom publika föreläsningar ordnades privata kollegier. Kollegierna var professorernas privata avgiftsbelagda undervisning som vanligen hölls i deras hem och som var frivillig för studenterna.³³ Dessutom ordnades publika disputationer där preses, disputationsaktens föreståndare, erhöll en avgift av respondenten för handledning, ofta

---

30. Ibid., s. 272–273.

31. Ibid., s. 229. Om svårigheten att göra anteckningar, se Matthew Eddy, 'The interactive notebook. How students learned to keep notes during the Scottish Enlightenment', *Book History* 19 (2016:1), s. 2, 5–6.

32. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 493.

33. Klinge, 'Undervisning och studier', s. 364–365; Marianne Vasara-Aaltonen, *Learning for the Legal Profession. Swedish Jurists' Study Journeys ca. 1630–1800*, doctoral dissertation, University of Helsinki (2017).

skrivandet av en avhandling samt presidering över det vid ett disputationstillfälle. Om de privata kollegierna hade Stenberg hört av sin lärare Sædenius i Umeå som rekommenderat att han skulle bevista dem. Stenberg förstod emellertid inte vad det var för slags sammankomster och hur han skulle bära sig åt för att få närvara.³⁴ Kunskap om studier handlade nämligen inte bara om studieteknik, utan man skulle också veta var och när undervisning gavs. Stenbergs kamrater hade inget nämnt om kollegierna. Så småningom insåg han att han försummat ”intimationstafvlan”, det vill säga anslagstavlan med akademiska anslag, kungörelser och meddelanden. Han hade sett att två svarta tavlor fanns vid ”bogårdswäggen vid Academiedörren” men han hade inte förstått att informationen som spikades upp på dem kunde vara nyttig för honom. Stenbergs okunnighet berodde dels på att han kommit till Åbo så sent under terminen, dels på att intimationerna spikades upp på söndagar efter den svenska högmässan. Hans sedvanliga väg från kyrkan till Callmeijers för att äta gick inte via kyrkan, vilket betydde att han länge förblev okunnig om att informationen på tavlorna uppdaterades. En söndag gick han sedan med sin kamrat Ascholin ut från kyrkan och Ascholin föreslog att de skulle gå och se på intimationstavlans. Stenberg skriver att han var ”flat” och mycket ”förträtad” på sig själv över att först nu bli varse om intimationstavlans.³⁵ Efter den här incidenten försummade han aldrig att bekanta sig med anslagen och förkunnelserna.

Stenberg började delta i kollegier med Bilmark, Porthan och Lefrén och därtill i privata kollegier, bland annat Porthans kollegier i psykologi. År 1782 skriver han att han var angelägen om att få medverka i ett Collegium Disputatorium, ett slags seminarium. Han fick då höra att professorn i logik och metafysik Olof Schalberg skulle ha ett sådant kollegium med några av satakundenserna och frågade om han också fick delta. Schalberg var dock inte villig att anta en medlem av en annan nation. Tydligt använde Stenberg en hel del energi och övertalningskraft för att få delta i kollegiet eftersom Schalberg slutligen gav sitt bifall men konstaterade att ”[e]ftersom Herren likasom har trängt sig in

---

34. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 298.

35. *Ibid.*, s. 389. Det gällde troligen Karl Ascholin från Björneborg. Se Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*.

ibland oss, så skall han ock nästkommande Lördag vara Respondens”.³⁶ Schalberg uppmanade Stenberg att sätta upp några teser som professorn sedan skulle se över. Det här var ett eldprov då det var första gången Stenberg var respondent. När dagen infann sig tyckte Stenberg att han försvarade sig någorlunda bra. Därefter började några studiekamrater hålla ett annat litet Collegium Disputatorium hos Stenberg.³⁷ Han skriver att han läste alla utkommande disputationer för att öva sig i ämnet och språket. Svårast för honom var matematik och algebra. I synnerhet, skriver han, var ordet algoritm en gåta för honom och han frågade professor Bilmark vad det betydde. Bilmark sammankallade då ett sällskap av nationskamrater som han självmant undervisade i logaritmers bruk och nytta.³⁸ Exemplet visar att Stenberg var vetgirig och tog initiativ för att få lära sig så mycket som möjligt.

Att visa sina kunskaper

Filosofie kandidatexamen (*examen rigorosum*) avlades av alla som hade försvarat sin avhandling pro gradu. Stenberg lade fram sin avhandling *pro exercitio* (ett slags språkprov) 1788 för professor Bilmark och sin gradualavhandling 1789 för professor Karl Niklas von Hellens.³⁹ En av examinerarna var professor Pehr Adrian Gadd. Gadd, som enligt Stenberg inte var van vid att träffa kandidater som kände ens de första begreppen av hans vetenskap, fick nu till sin förvåning examinera två studenter som hade uppnått framstående kunskaper i mineralogi.⁴⁰ Examina gick också bra: i värtalighet för Porthan, metafysik för Schalberg och fysik för Planman. Stenberg lyckades någorlunda bra i naturalhistoria för Helenium, medan han däremot presterade sämre i historia för Bilmark och i ekonomi för Creander.⁴¹

36. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 387–388.

37. *Ibid.*, s. 388, 404.

38. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 272.

39. Om examensstruktur och praktiker vid universitet, se Jorma Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat. Die Dissertationen der alten Universität Turku (Academia Aboënsis) 1642–1828* (Helsingfors 1962–1969); Klinge, 'Undervisning och studier', s. 388–389, 393–394; Krister Östlund, 'Några nedslag i disputationsväsendet under 1700-talet – exemplet Johan Ihre', *Sjuttonhundretal* 2006/2007, s. 151–167.

40. Gadd, som var professor i kemi, befriades från sina föreläsningsförpliktelser 1787. Om Gadd som lärare, se Jari Niemelä, *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna* (Helsinki 1998), s. 38–39, 276.

41. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 323.

Stenberg önskade att ämnet för hans avhandling pro gradu skulle vara botaniskt och så blev det: ämnet han tilldelades av professor Helenius var "Om havtorn, De Hippophaë".⁴² Det blev bråttom med de praktiska arrangemangen, men avhandlingen trycktes i god ordning. Stenberg gav exemplar av avhandlingen åt sina övriga professorer och andra som hjälpt honom på den akademiska banan. Han gick också till professor Johan Gadolin, som året innan (1788) hade blivit utnämnd till biskop. Stenbergs avsikt var att be Gadolin hjälpa honom med att bli antagen till stiftets prästerskap. Resultatet blev mindre lyckat. Gadolins svar på Stenbergs fråga förblev inte bara obestämt, utan han lyckades också förvirra Stenberg genom att oväntat be denne härleda namnet på hans avhandlings rubrik, Hippophaës. Stenberg var helt oförberedd på en sådan fråga och kunde inte besvara den utan bockade och gick sin väg. Senare insåg han att han förvisso hade kunnat besvara frågan. Hans vänner tröstade honom med att påpeka att "[s]ådant är mycket likt Biskopp Gadolin; som plär kunna göra folk förlägna med oförtänkta frågor och klyftiga infall".⁴³ Till och med en ambitiös och framgångsrik student som Stenberg kunde tillfälligt glömma det han "egentligen visste" om han fick en överraskande fråga i en prekär situation.

Stenbergs levernesbeskrivning visar hur nervösa studenter kunde vara inför examina. Det framgår att hans kamrat Johan Bergius låg vaken på nätterna och vändades inför examensförhöret. Han klagade för Stenberg att han skulle resa till gränsen och ansluta sig till armén och bli knekt eftersom han ändå inte skulle klara sin examen. Stenberg gick då till professor Bilmark och övertalade honom att försöka uppmuntra Bergius, vilket Bilmark gjorde. Båda avgick med det näst högsta vitsordet *Maxime Digni*. De fick senare höra att professorerna hade tvistat om deras vitsord. Porthan tyckte att ett lägre vitsord skulle ha räckt.⁴⁴

Även om det vanligen var professorn som stod för dissertationens innehåll var det respondentens uppgift att noggrant bekanta sig med innehållet, ofta genom att, som i Stenbergs fall, renskriva texten. Därigenom blev inlärningsprocessen ofta av det slag som kunde karaktä-

---

42. Ibid., s. 346.

43. Ibid., s. 347–348.

44. Ibid., s. 328–329.

riseras som imitation som pedagogisk princip.⁴⁵ I och med att lärarna förväntades överföra den kunskap som de bar på till studenterna i mer eller mindre oförändrad form var deras roll som bärare och förmedlare av kunskap viktig. Levernesteckningen visar dock att Stenberg vid tiden för sin utexaminering hade omfattande akademiska kunskaper i flera ämnen och hade utvecklat sig till en förhållandevis självständig tänkare.

Disputationsakten gick väl och Stenberg höll disputationskalas. Till sist skulle han hålla en *Praelectio Prarcursoria*; han tänkte att den skulle behandla optiken, katoptriken och dioptriken med matematiska formler. Han förberedde en föreläsning och gick till Bilmark som dock ansåg att det inte var ett passande ämne för en blivande präst – ett teologiskt eller moraliskt ämne skulle vara lämpligare. Bilmark föreslog temat ”De Salute Majorum sub Papatu”.⁴⁶ Fortfarande återstod promotionen som ägde rum i juli 1789.⁴⁷ Promovendi samlades i konsistorierummet och tågade in i ett auditorium medan musik spelas. Det hölls tal, kransar fästes på huvudet och Stenberg och hans kamrater blev magistrar. Nästa dag gick Stenberg och betalade diverse skulder och sedan åkte han hem till Sverige.⁴⁸

Förmedlare av kunskap som informator

Under Stenbergs tio år i Åbo var hans roll både den som mottagande part av kunskap vid akademien och den som bärare och förmedlare av kunskap i egenskap av informator. Stenberg hade elever i Åbo, till exempel kusinen Chore, och han arbetade tidvis som informator i familjer på andra orter och var då frånvarande från Åbo.⁴⁹ Arbe-

-
45. Stefan Rimm, 'Den begynnande mognadens efterbildning – imitatio som pedagogisk princip i 1700-talets skola', Esbjörn Larsson & Johannes Wessberg (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia*, Meddelanden från den fjärde utbildningshistoriska konferensen (Uppsala 2010), <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:800269/FULLTEXT01.pdf> (hämtad 7.1.2020).
46. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2*, s. 350. Fritt översatt ”Våra föregångares befrielse under påvedömet”.
47. Se Klinge, 'Undervisning och studier', s. 463.
48. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2*, s. 350–351.
49. Om informatorers förhållanden, se Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur* (Helsingfors 2005); Liisa Lagerstam & Jessica Parland-von Essen, 'Aatelin kasvatus', *Huonetaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsinki 2010), s. 209–2011; Sonja Aarniola, *Säädynmukaista opetusta, pro gradu-avhandling*, Helsingfors universitet (2015); Johanna Ilmakunnas, 'Kotiopetusta, yliopisto-opintoja ja suuri opintomatka.

tet som informator innebar att man hade några disciplar, som man undervisade. Söner och döttrar i adelsfamiljer uppfostrades vanligen hemma och för detta ändamål anställdes informatorer, ofta studenter vid universitet men också personer med examen som antingen fortsatte sin bana som lärare eller präster samt professorer som skaffade sig extra inkomster. Ibland följde informatorerna sina elever till universitetet och även Stenberg gick ibland på kollegier med sina disciplar. Det faktum att Stenberg kom från den svenska sidan av riket förlänade honom uppenbarligen ett visst mått av kulturellt kapital. Henrik Gabriel Porthan skriver i ett brev från 1798 att det rent av var en modeföreteelse att anställa svenskar som informatorer.⁵⁰ Till Stenbergs arbetsgivare hörde bland andra familjerna Tollet, Ehrenmalm, Gripenberg och Carpelan.

En plats som informator, en så kallad kondition, kunde erhållas genom att annonsera i tidningar eller via rekommendationer. I Stenbergs fall var det hans professorer som rekommenderade honom för familjer. Stenberg berättar livfullt om sin första plats: en morgon i februari 1780 kom Stenbergs kusin Chore och väckte honom eftersom professor Gadd hade skickat efter honom – Gadd hade nämligen ordnat en informatorplats åt Stenberg hos en kapten Tollet vid Sannais rusthåll i Merimasku. Eleverna var fyra: kapten Tollets tolvåriga son och nioåriga tvillingdöttrar samt en yngre systerson. Stenberg karakteriserar dem som nybörjare – de hade tidigare undervisats av sonen till församlingens klockare, som verkar ha varit en försumlig lärare. Stenberg blev av allt att döma uppskattad av familjen och fick sitta i hög-sätet vid matbordet, visserligen med viss tveksamhet från hans sida.⁵¹

Som exemplet visar spelade professorerna en viktig roll i Stenbergs konditioner. Professorerna torde också ha besuttit en tyst kunskap om arbetet som informator eftersom de ofta själva antingen arbetade eller hade arbetat som sådana. Till exempel Bilmark hade varit informator i teologiprofessor Samuel Pryssz och i professorn i fysik (senare biskop) Carl Fredrik Mennanders hem.⁵² Vid ett tillfälle avrådde Bilmark Stenberg från att acceptera en plats, medan han vid ett

---

Aristokraattinuorkaisten kasvatus, koulutus ja kieliopinnon Ruotsissa 1690-luvulta 1780-luvulle, *Kleion pauloissa* (Helsingfors 2014).

50. Aarniola, *Säädyn mukaista opetusta*, s. 61.

51. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 246.

52. Heikel, *Helsingfors universitet 1640–1940*, s. 145.

annat tillfälle rekommenderade Stenberg för majoren vid Björneborgs regemente, Odert Johan Gripenberg, som sedan anställde Stenberg som informator på sitt gods i Haistila.⁵³ Här fick Stenberg undervisa sonen Claes Jacob, som han beskriver som sin bästa discipel någonsin: skötsam, läraktig och renlig.⁵⁴ Stenberg fick också en annan position tack vare Bilmark, den på godset Odensnäs. Bilmark hade blivit tillfrågad av friherren och översten Carpelan om han kunde ”emottaga hans Herrar söner” i egenskap av informator där. Bilmark frågade då Stenberg om han i stället kunde ta sig an sysslan. Stenberg tackade ja och fick vid samma tillfälle till sin överraskning ett stipendium av Bilmark.⁵⁵ Stipendiet kan ha varit ett uttryck för Bilmarks tacksamhet då han nu kunde rekommendera sin skyddsling för posten som han själv hade tackat nej till.

Informatorn var bärare och förmedlare av kunskap, vilken han därför förväntades besitta en hel del av. Enligt Porthans uppfattning skulle en informator delta i språkmästarnas undervisning, kunna teckna, förstå musik och vara van vid umgänge med olika slags människor. Dessutom skulle informatorn tala grammatikaliskt korrekt svenska, klä sig ständsenligt och uppföra sig väl.⁵⁶ Stenberg torde ha uppfyllt dessa villkor åtminstone nöjaktigt. Hos familjen Carpelan undervisade han sönerna i matematik, naturvetenskap, historia och språk. Medan de övriga läroämnena kan kategoriseras som teoretiska kunskaper innebär språkkunskaper också praktiska färdigheter. Franska språket var viktigt för adeln men också för ofrälse ståndspersoner och borgare som ville ta sig fram i livet. Stenberg var i början av sin bana som informator mest orolig över huruvida hans kunskaper i franska var tillräckliga.⁵⁷

53. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 302, 311.

54. *Ibid.*, s. 319.

55. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 94. Om Bilmarks syn på privatundervisning i hemmet, se Timo Joutsivuo, ’Papeiksi ja virkamiehiksi’, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huonetaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsinki 2010), s. 153.

56. Henrik Gabriel Porthan, ’Utkast till undervisning för informatorer, rörande deras skyldigheter och kloka förhållande’, *Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia* II. Edendam curaverunt Heikki Aaltonen, Heikki Koskenniemi & Eero Matinelli (Åbo 1963), s. 203. Se även Juhani Tähtinen, ’Henrik Gabriel Porthanin käsitykset opetuksesta ja oppimisesta’, Juhani Tähtinen & Simo Skinnari (toim.), *Kasvatus- ja koulutusksystem Suomessa vuosisatojen saatossa* (Turku 2007).

57. Se Elisabet Hammar, *Franskaundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare* (Stockholm 1981); Klinge, ’Undervisning och studier’, s. 493–496.

Han hade läst grunderna i franska redan med magister Sædenius i Umeå och han fortsatte sina studier i Åbo. Professor Gadd uppmanade Stenberg att lära sig franska uttryckligen för att få fördelaktigare positioner, och gav honom en bok i kinesisk historia på äldre franska att läsa för att öva upp språket.⁵⁸ Vid akademien undervisades franska av språkmästare. Enligt Jussi Nuorteva var övningsmästarna i franska fransmän, på 1770- och 1780-talet sköttes uppgiften av kapten Pierre de la Mothe och hans efterföljare Georges Danet som på onsdagar och lördagar undervisade i franska på basis av François Fénelons verk *Télémaque*.⁵⁹ I egenskap av informator deltog Stenberg, tillsammans med sina elever, i privata kollegier med språkmästare Danet. Stenberg skriver kritiskt om Danet, som först läste ett stycke ur *Télémaque* varpå studenterna läste samma stycke. Språkmästaren förklarade dock aldrig vare sig begrepp eller ”språkliga idiotismer” utan undervisade bara genom att låta eleverna härma hans uttal då de läste ur boken.⁶⁰ Stenberg studerade franska både på egen hand och genom att delta i kollegier i franska hos en magister Montén och docent Tengström.⁶¹

Stenbergs egen lärare, magister Sædenius, bidrog med pedagogiska råd. Enligt honom skulle informatorn med sina disciplar ”iaktaga en autorité, blandat med kärlek, ifwer och nit om deras wäl och underwisning; ibland som camerade, och ibland som ledare med ömhet och anseende, som förwärfwas genom det man wil och wet gagna dem”.⁶² I stället för att driva ”methodo scholastica” med ris skulle eleven hanteras med kärlek, uppmuntras, lockas och rosas. Sædenius uppmanade också Stenberg att själv studera både morgon och afton för att öka sina kunskaper. Att Stenberg uppskattade undervisandet märks i en anteckning om ett samtal om Gud med vännen Fagerbergs disciplar. Stenberg skriver med uppskattning om en elevs vetgirighet och klyftiga frågor. Han observerar hur pojken hade ansträngt sig för att begripa det som fortfarande var dunkelt för honom: ”Så at i hans närwaro och samtal skulle en wäl bevandrat och tänkande Psycholog kunnat göra ganska

58. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 298.

59. François Fénelons didaktiska roman *Les aventures de Télémaque* (1699) var en av de mest populära böckerna i Frankrike under 1700-talet. Se Lagerstam & Parland von Essen, 'Aatelin kasvatus', s. 218.

60. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 491–492.

61. *Ibid.*, s. 298.

62. *Ibid.*, s. 273.

wackra och många observationer angående människans själ”.⁶³ Både Stenberg och hans lärare verkar ha varit intresserade av pedagogiska metoder och föredragit ros framför ris (Stenberg skriver också ibland att han har bestraffat någon elev men det framgår inte hur). Stenberg fick tacksamma brev från sina tidigare elever och skriver om Gripenbergs söner: ”Jag kunde ej annat än älska dessa Herrar, som woro så sediga, stadiga och alfvarsamma.”⁶⁴ Om eleverna ibland var okunniga, råa, tölp- och bondaktiga, försvarade Stenberg dem med att de inte fått tillräckligt god undervisning.⁶⁵

De nära förhållandena till eleverna samt rollen som bärare och förmedlare av kunskap i egenskap av informator gjorde Stenberg till en gränsöverskridande figur i adelsfamiljernas hushåll. Informatorn hörde till ett högre samhällsstånd än tjänarna och intog sina måltider med familjen. Som informator fick Stenberg delta i familjernas sällskapsliv: högläsning, middagar och danser. Samtidigt var informatorn av lägre stånd, jämförbar med prästståndet, och skulle veta sin plats. Att umgås med herrskap krävde alltså ett mått av subtil kunskap om vett och etikett.

Kunskap om etikett

Som student vid akademien och som daglig gäst hos Callmeijers var det viktigt att veta hur man skulle föra sig och hur man skulle klä sig. Positionen som informator tillförde ytterligare en dimension i den sociala samvaron för bondsonen Stenberg när han umgicks med adelsfamiljer som en del av hushållet. Hans frimodiga levernesbeskrivning ger en värdefull inblick i den mödosamma inläringen av sociala färdigheter.

Umgänget med studenter som i många fall kom från högreståndsfamiljer krävde vissa sociala färdigheter. När det gäller kläder hjälpte Stenbergs kusin och discipel Chore honom, till exempel genom att skaffa honom kläder för inskrivningen till akademien, bland annat kängor, silkesstrumpor och en halsduk. Kusin Chore hjälpte honom

63. Ibid., s. 397. Om samtal som pedagogisk metod, se Lagerstam & Parland-von Essen, 'Aatelin kasvatus', s. 211.

64. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 1*, s. 319. Om tidens pedagogiska diskussioner, se Inkeri Kinnari, 'Kasvatusopin virtaukset akateemisissa teksteissä. Kuusi turkulaista vaitöskirjaa 1700-luvulta', *Kasvatus & Aika 7* (2013:1), s. 7–18.

65. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning 2*, s. 99.

också senare med kläder och uppförande. En av vännerna, Björkman, brukade ordna hans hår så att han var kammad och välfriserad och slapp anlita de dyra perukmakarna.⁶⁶ Att hans klädsel som student skiljde sig från dräkten hemma i Stöcke framgår av att hans kusin Erik kritiserade hans klädsel på ett bröllop under ett besök till hemtrakten 1785 – enligt honom var Stenbergs ”krås och manskjetter” ett uttryck för högfärd. Stenberg försvarar sig i levernesbeskrivningen med att han som student måste vara klädd som andra studenter och att kläderna på sätt och vis hörde till hans stånd.⁶⁷

Det glada studielivet skapade ett visst socialt tryck. Stenberg var mycket moderat när det gällde alkohol, även om beskrivningarna om drickandet av öl och brännvin under studietiden är talrika.⁶⁸ Han berättar om ett tillfälle då han drack öl med ett sällskap satakundenser. Dessa uppmuntrade honom att dricka mer än han ville och orkade. Stenberg valde att i smyg tömma två glas bakom kakelugnen för att slippa dricka ”wettet och hälsan ifrån sig”. Han skriver att han sedan tillsammans med kamraten Procopé lyckades rymma ifrån det glada sällskapet. Förmågan att tåla ett visst mått alkohol var dock nödvändig i den sociala samvaron. Inför disputationen och det påföljande kalaset hade Stenberg köpt arrak som han bestämde sig för att smaka lite på kvällen innan han skulle försvara sin avhandling. Han blev illamående och var rädd för att han inte skulle klara av disputationsakten, men allt löpte väl.⁶⁹

Till studierna hörde inte bara pluggande utan man kunde också lära sig färdigheter såsom dans, fäktning, moderna språk och teckning. Undervisning i dans, fäktning och levande språk infördes i Åbo på 1660-talet under ledning av en exercitiemästare, medan en ritmästartjänst inrättades 1708.⁷⁰ Särskilt de förstnämnda var färdigheter som

66. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 227, 231.

67. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 53.

68. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 350. Det var lätt att få tag på alkohol i Åbo. Enligt Panu Savolainen fanns det över hundra krogar i Åbo år 1770. Se Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*, akademisk avhandling, Åbo universitet (2017), s. 139.

69. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 391.

70. Jussi Nuorteva, 'Harjoitusmestarit kansainvälisyyden edustajina Turun akatemiassa', <https://375humanistia.helsinki.fi/jussi-nuorteva/harjoitusmestarit-kansainvalisyyden-edustajina-turun-akatemiassa> (hämtad 27.6.2019); Eva Helen Ulvros, 'Dansmästarna vid universiteten i Uppsala och Lund', *RIG - Kulturhistorisk tidskrift* 87 (2004:2).

ansågs höra till utbildningen av tjänstemän, jurister och diplomater. Studenterna betalade för undervisningen. Stenberg tyckte om att dansa och han hade lärt sig dansa schottis, polonäs, menuett och kadrilj redan under skolgången i Umeå. Han lärde sig också dans vid akademien under en dansmästare, deltog i danser hos Callmeijers och blev ibland bjuden på bal där han dansade både menuett och contradans.⁷¹

I egenskap av informator ingick Stenberg i olika adliga hushåll där det krävdes sociala färdigheter för att lyckas balansera i den känsliga rollen mellan tjänstefolk och herrskap.⁷² Stenberg skriver öppet om sina känslor av social osäkerhet och skam. Han återger en situation under en middag som han bevistade i sällskap med familjen Tollet. Efter att länge och väl ha grubblat över var han skulle sätta sig valde han en plats bredvid en fröken de la Myle. Hennes far, kapten de la Myle, bad Stenberg förargat maka på sig – Stenberg skriver att han blev så nedslagen att han inte lyckades röra på sig. Dessutom verkar Stenberg ha satt sig på värdfolkets platser och han tyckte sig märka att kaptenerna Tollet och de la Myle skrattade åt honom.⁷³ Vid ett annat tillfälle deltog Stenberg i en bal som informator hos familjen Gripenberg och blev utsedd till en av marskalkarna, vilket innebar att han skulle börja dansen. Eftersom han inte vågade bjuda upp någon främmande dam valde han fru Gripenberg, som han uppfattade som den förnämsta av de närvarande damerna. Hon blev av allt att döma missnöjd, och åter kände sig Stenberg så förlamad av förlägenhet att han inte lyckades ändra kurs och bjuda upp någon annan. I stället dansade han den första dansen med sin arbetsgivares fru. Gripenberg förebrådde Stenberg nästa dag och menade att han borde vara bättre underrättad om ”etiquetten”.⁷⁴ Liknande sociala felsteg återkommer då och då i levernesbeskrivningen, till exempel hos Callmeijers eller familjerna där han var informator, ofta i sällskap med damer.⁷⁵ Stenberg beklagar sig ofta över sitt timida sätt och utbrister: ”Skal jag då aldrig en gång kunna lära mig, at skicka mig folklikt ibland folk!”⁷⁶

71. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 310.

72. Om adelns livsstil, se Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet* (Helsingfors 2012).

73. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 251–252.

74. *Ibid.*, s. 328–329.

75. Se till exempel Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 309, 313.

76. *Ibid.*, s. 314, 428. Om korrekt manligt uppförande, se ”Lätt mina råd och förmaningar alltid vara hos dig. Manlighetsideal i det tidiga 1800-talets högre ståndskultur”, Gudrun

Medan det verkar ha varit lätt för Stenberg att tillägna sig akademisk kunskap förefaller de sociala färdigheterna ha vållat honom betydligt mera huvudbry. Hans position som ”ståndsresenär”, som genom bildning arbetade sig upp till prästståndet, skapade situationer där kunskapen om hur man skulle föra sig inte var självklar utan något han måste lära sig genom erfarenhet och misstag.

Kunskap om själen

Stenbergs levernesbeskrivning kan kopplas till den framväxande psykologiska forskningen, själsläran. Stenberg skriver i företalet till sin levernesteckning att levernesbeskrivningar kan vara nyttig läsning och innehålla lärdomar för läsarna: den olärde kan finna orsak att ge akt på sig själv medan den lärde kan inhämta ny kunskap.⁷⁷ Men Stenbergs självbiografi visar att såväl nedtecknandet av dagliga incidenter som grunndandet över upplevelser och känslor också bidrog till ökad självkänedom hos skribenten. Stenbergs självutlämnande bekännelser vittnar om en förmåga till introspektion och reflexion kring ett brett spektrum av känslor, också svåra och pinsamma sådana. Professor Porthans kollegium i psykologi erbjöd möjligheter att få teoretisk kunskap om människans själsliv. Psykologin, läran om själen, höll som vetenskap på att utvecklas under 1700-talet, och Porthan var väl förtrogen med den tyska litteraturen i ämnet.⁷⁸ Han använde i sin undervisning Nils Wallerius text som var baserad på Christian Wolffs *Psychologia empirica* (1738).⁷⁹ Den tyska matematikprofessorn Wolffs filosofi var en förnuftsbasead lära som inte såg någon motsägelse mellan Guds uppenbarelse och människoförståndet.⁸⁰ Porthan var också influerad av den tyska filosofen Christoph Meiners, som var professor i Göttingen. Meiners skrev mycket om själsliv, bland annat i *Kurzer Abriss der Psychologie zum Gebrauche seiner Vorlesungen* (1773). Porthan

---

Andersson, Esbjörn Larsson & Patrik Winton (red.), *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900* (Uppsala 2003).

77. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 17.

78. Jukka Sarjala (toim.), *Tunteet ja sympatia. Turun akatemian väitöskirjoja 1700-luvulta* (Turku 2003).

79. Christian Wolff, *Psychologia empirica* (Frankfurt 1738). Om Wolffs uppfattning om den inre upplevelsen, se Andreas Rydberg, *Inner Experience. An Analysis of Scientific Experience in Early Modern Germany* (Uppsala, 2017), s. 31, 53–57, 62–65. Se även James F.

Brennan & Keith A. Houde, *History and Systems of Psychology* (Cambridge 2018), s. 160.

80. Heikel, *Helsingfors universitet 1640–1940*, s. 119.

baserade sina psykologiföreläsningar, åtminstone från och med 1788, på Meiners lärobok *Grundriss der Seelen-Lehre* (1786). Porthan bearbetade då en svenskspråkig version med titeln *Grundritning till läran om människans själ*, försedd med hans egna kommentarer, som han delade ut åt studenterna.⁸¹

Stenberg återger ett citat av Porthan som är intressant med tanke på vilken betydelse han gav själslärens roll i sin levernesbeskrivning:

Orsaken hwarföre denna wettenskapen ännu är så litet utredd, är den at det är så få, som hafwa gjort sig den mödan och observerat på sin själs egenskaper, och ännu färre de, som hafwa upptecknat sina upptäkter. Om dock det gåfwos många som wille uppsätta sina lefwernes beskrifningar, samt noga och omständeligen beskrifwa alla sina händelser och känslor derwid; så kunde en Philosophe sedan deraf kanske hämta mycket ljus till wettenskapens förkofring.⁸²

Stenberg skriver vidare att Porthans föreläsningar inspirerat honom till levernesteckningen: ”Detta uppmuntrade mig ej litet till at fortsätta detta mitt påbegynte arbete ehuru planen är nog widlöftig: Ho wet tänkte ja om icke någon kan hämta någon nytta häraf i detta afseende.”⁸³ Ett viktigt motiv för den ökade självkänndomen var att förkovra sig och bli en god och dygdig människa. Stenberg ville påminna sig själv om sina fel och svagheter för att mana sig till uppbyggelse och förbättring. Därför var det viktigt för honom att inte framställa sig själv i fördelaktig dager, utan att hålla sig till sanningen. Skrivandet av levernesbeskrivningen var enligt honom ingalunda ett nöje utan tvärtom det svåraste han någonsin hade företagit sig.⁸⁴ Vägen till självkänndom genom att varsebli och nedteckna alla sina fel och svagheter var krävande, men resultatet ger en djup inblick i en ung mans tankeprocesser och känsloliv.

Stenberg utforskade också människans känsloliv genom att läsa skönlitteratur, något som professor Bilmark tydligen ogillade.⁸⁵ Stenberg fick låna romaner och han tyckte om att läsa dem. Han uppskattade särskilt Samuel Richardsons brevroman *Pamela eller den belönta dygden* (1783) som han läste i svensk översättning.⁸⁶ Av sina bekanta,

81. Viljamaa, *Kieli Porthanin psykologian luennoissa*.

82. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 388.

83. *Ibid.*, s. 388.

84. *Ibid.*, s. 68.

85. *Ibid.*, s. 388.

86. *Ibid.*, s. 340. Den ursprungliga engelska titeln är *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740–1741). Om Stenbergs läsintrasse, se Stenberg, ’Leva, minnas, skriva’, s. 17–18.

de unga herrarna Sundius i Björneborg, fick han låna ”den danska romanen Cleveland” som han uppger sig ha läst hela natten.⁸⁷ I själva verket handlade det om Abbé Prévosts sentimentala roman *Le Philosophe anglais ou Histoire de M. Cleveland, fils naturel de Cromwell* (1731), en bok som hyllar känslsamheten. Även om den högt uppskattade professor Bilmark ogillade romankonsten var dessa böcker troligen mycket lärorika, inte bara beträffande människans känsleregister, utan också när det gällde umgänget med kvinnor. Genom dessa böcker blev Stenberg också en del av en gemensam europeisk bildad krets där vissa böcker cirkulerade, lästes och diskuterades.

Stenbergs kunskap om människans själ hade sin upprinnelse i flera källor: Porthans föreläsningar och via dem tyska filosofer som Christoph Meiners, romaner som han läste och där han fann känslor som han kunde identifiera sig med, samt de egna upplevelserna som återges i levernesbeskrivningen.

Konsten att predika

Kunskapen om människans sjäsliv kom att bli nyttig för Stenberg i hans uppgift som själasörjare. Banan som präst föresvävade Stenberg liksom många andra studenter. För unga män från bondeståndet var prästerskapet ett av de få sätten att avancera i samhället.⁸⁸ Prästen var en bekant figur och det fanns en allmän uppfattning om hurdana kunskaper en präst skulle ha: kunskap om vad som var ett rättfärdigt liv samt kunskap om Guds vilja. Kyrkolagen bestämde däremot vilka formella kunskaper som krävdes av en präst. En präst skulle ha insikter i den lutherska läran, han skulle behärska kristenhetens historia och ha kunskaper i moralteologi och etisk-teologisk kasuistik (en form av kunskapsprocess där etiska generella regler utvanns ur de bibliska texterna och därefter applicerades på enskilda fall). Därtill krävdes kunskaper i latin, grekiska och hebreiska. Slutligen skulle en präst ha insikter i retorik, logik, etik, naturlära och aritmetik.⁸⁹

87. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 381.

88. Prästerskap och ståndscirkulation behandlas av Gunnar Suolahti i *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen* (Helsingfors 1927), s. 347. Se även Joutsivuo, 'Papeiksi ja virkamiheksi'.

89. Carola Nordbäck, *Lycksalighetens källa. Kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar, 1781–82* (Åbo 2009), s. 120.

För att kunna börja predika innan han blev färdig med sina studier fick Stenberg ta en mindre examen i teologi före sin slutgiltiga examen – man kunde nämligen bli vigd till lägre prästämbeten redan efter några månaders studier.⁹⁰ I Stenbergs fall utfärdades examen av adjunkten i teologi Deusch 1782. Resultatet lydde: ”nu examinerade Studiosus Herr Pehr Stenberg, har i Hebreiskan gjort ringa, i Graekiskan och Latinet medelmåttiga och i Salighetens läran samt Bibliska och werdsliga Historien större framsteg”. Redan före det, sommaren 1780, beslutade han att i Åbo domkyrka avlägga ett prov i veckopredikan.⁹¹ Han skrev en predikan som han sedan övade i skogen tills han kunde den utantill.⁹² I juli 1780 reste han till Åbo för att avlägga provet. I stället för att övernatta hos Callmeijers som han ofta gjorde, valde han att ta in hos en änka för att få förbereda sig ensam i lugn och ro. Då han inför predikosituationen skulle repetera sin predikan märkte han till sin fasa att texten hade utplånats ur hans minne.⁹³ Även vid ett annat tillfälle klagade Stenberg under ett samtal med kamraten Gröndahl över sitt minne som han ansåg vara gott men flyktigt. Gröndahls uppfattning var att minnet försvagades av olovligt umgänge med kvinnor, något som Stenberg inte ansåg sig ha gjort sig skyldig till.⁹⁴ Lyckligtvis hjälpte en ny genomläsning Stenberg att komma ihåg den flitigt inövade texten. Förberedelserna väckte så starka känslor hos honom att beskrivningen av dem fyller tre sidor i levernesbeskrivningen. Då han äntligen steg upp i predikstolen för att predika märkte han att församlingen bestod av knappa tio personer och nervositeten försvann, trots att han märkte att hans krage hängde lös. Genast efter predikan berättade klockaren att det hade gått bra, vilket bekräftades då han gick till Callmeijers som gratulerade honom till framgången.⁹⁵

Om Stenberg tidigare upplevde ett starkt kall att bli präst blev upplevelsen ännu intensivare efter att han läste Johannes Eurenus *En präst i sin prydning, eller Grundlig afhandling angående en prästmans*

90. Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*.

91. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 263.

92. Om Stenbergs tidiga predikningar, se Ingvar Dahlbacka, 'En bondson blir präst. Om Pehr Stenbergs väg till prästämbetet under senare delen av 1700-talet i ljuset av hans levernesbeskrivning', *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* 2017:8, s. 59–67.

93. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 276–278.

94. *Ibid.*, s. 520–521. Troligen Karl Fredrik Gröndahl som senare praktiserade som läkare i Stockholm. Se Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*.

95. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 278.

och Christi tjenares ämbets-skyldigheter, emot Gud och hans dyrköpta församling (1770). Boken berörde honom djupt och han blev alltmer övertygad om att prästens tunga ansvar var något han ville åta sig av hela sitt hjärta.⁹⁶ Stenberg blev vigd till präst i Åbo stift 1786 och fortsatte att öva sig i konsten att predika i de svenskspråkiga församlingarna där han arbetade som informator.

Hösten 1784 besökte Stenberg Umeå där han träffade sina föräldrar, gamla vänner och inte minst magister (nu rektor) Sædenius. Han fick nu också tillstånd att predika i Umeå. Stenberg förberedde en predikan som han karakteriserade som vidlyftig, skriven på två ark med kompakt stil. Han uppger att han försökte göra texten så patetisk som möjligt. I församlingen fanns hans föräldrar och släktingar och många rördes till tårar. Även senare fick Stenberg beröm för sin vackra predikan. En intressant detalj var att några herrar i församlingen hade anmärkt att det för en nybörjare som Stenberg inte vore klokt att använda ett timglas, eftersom det då skulle bli uppenbart för alla ifall han inte lyckades tala i en hel timme. Stenberg använde trots det ett timglas och fick märka att hans predikan rent av överskred en timme.⁹⁷ Stenbergs första predikan på hemorten var alltså en framgång på alla sätt: vacker, rörande och tillräckligt lång. Sin självkritiska hållning trogen redogör Stenberg dock också för misslyckanden i predikstolen, till exempel vid ett tillfälle som huspräst hos familjen Carpelan.⁹⁸

En präst hade på 1700-talet en viktig roll inte bara som förmedlare och tolk av Guds ord utan också som förmedlare av kungörelser, nyheter och kunskap.⁹⁹ Under sin tid i Åbotrakten var Stenbergs uppgift dock uttryckligen att predika utgående från religiösa texter. Därmed kan man säga att Stenberg i sina förkunnelser förmedlade kristen ”religiös kunskap”, en kunskap som baserade sig på en muntlig och skriftlig tradition som blivit en norm inom religionen.¹⁰⁰ I och med att prästen betraktades som en auktoritet när det gällde religiös kun-

---

96. Ibid., s. 365.

97. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 30 ff. Om användning av timglas under predikan, se Laine & Laine, 'Kirkollinen kansanopetus', s. 299.

98. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 270.

99. Carin Bergström, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800. Oland-Frösdkers kontrakt av ärkestiftet*, akademisk avhandling, Stockholms universitet (1991); Arja Rantanen, 'Pennförare i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868', *Lectio praecursoria* 17.10.2014, *Ennen ja nyt* 2015:3.

100. Om religiös kunskap, se Burke, *Social History of Knowledge*, s. 82, 93.

skap hade predikan också en undervisande karaktär. Kunskapen som förmedlades i predikan baserade sig dels på religiösa texter, dels på andras predikningar och dels på den egna övertygelsen och ingivelsen. I det förstnämnda fallet handlar det om auktoritetsbaserad kunskap medan kunskapen i det senare fallet består av självupplevd, möjligen intuitiv kunskap.

Kunskap om naturen

Stenberg var intresserad av botanik under hela sitt liv. Han samlade på örter och sammanställde så småningom ett herbarium som numera är det äldsta bevarade herbariet i Västerbotten.¹⁰¹ Stenberg beskriver en botanisk exkursion ledd av professor Helenium som ägde rum i juni 1783. Stenberg berättar att han fick hjälp av medicinstudenten Gröndahl som kände örterna, vilka var en central del av medicinen.¹⁰² Gröndahl deltog också i en senare botaniseringsutflykt till landshövdingens ämbetsegendom på Runsala ö.¹⁰³ Även om Stenberg blev otålig på Gröndahl som var långsam och låg och grävde i stubbar och tuvor efter insekter var han hänförd över naturens skönhet. Han beundrade utsikten och de vackra träden och blommorna, spanade efter den finska näktergalen och fann ett vilt äppelträd: ”Ja här war i mitt tycke ett jordiskt Paradis.”¹⁰⁴

Stenberg samlade också växter på Saustila herrgård där han arbetade som informator i hovrättsrådet Georg Ehrenmalms hushåll. Svårigheten här var att han inte hade tillräckligt tunga böcker för att använda som växtpress varför han använde sig av en av hovrättsrådets böcker, en Bibel. Detta ledde till bannor av hovrättsrådet, som förvånade sig över att en teologiestudent kunde använda en Bibel för ett sådant ändamål.¹⁰⁵ Incidenten är ett av de talrika tillfällen där Stenberg plågas över att han begått ett misstag, även om han i det här fallet inte verkar

101. Om naturalhistoria och botanik, se N. Jardine, J. A. Secord & E. C. Spary (eds.) *Cultures of Natural History* (Cambridge 1996); Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot* (Lund 2007); Brita Brenna, 'Clergymen abiding in the fields. The making of the naturalist observer in eighteenth-century Norwegian natural history', *Science in Context* 2011:2, s. 143–166.

102. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 478.

103. *Ibid.*, s. 520.

104. *Ibid.*

105. *Ibid.*, s. 531. Kunskap om naturen på ”bakgården” undersöks av Alix Cooper i 'Homes and Households', Katherine Park & Lorraine Daston (eds.), *The Cambridge History of Science, Early Modern Science* (Cambridge 2003), s. 227.

ha känt särskilt stora samvetskval. Ett annat misstag begick Stenberg i Carpelans trädgård i Odensnäs där han fick syn på blommor som han inte kände till och tog för ogräs. Han plockade dem för att utöka sin växtsamling, bara för att strax därpå höra trädgårdsmästaren ondgöra sig över att någon tagit kyndelplantorna som han värnat om för att ta vara på fröna. Stenberg försvarar sig i levernesteckningen med att han i det kalla Västerbotten inte blivit van vid kryddväxter och trädgårdsskötsel över huvud taget.¹⁰⁶

Stenbergs avhandlingstema, havtorn, tyder också på ett intresse för botanik. Han skriver att han gärna hade utarbetat sitt avhandlingsämne själv, men efter tidens sed skrev professor Helenium avhandlingen som Stenberg sedan renskrev.¹⁰⁷ Under renskrivningen upptäckte han ett fel som Helenium gjort men vågade inte rätta till det i den renskrivna versionen. Resultatet blev att Helenium kritiserade honom för att inte ha rättat till misstaget.¹⁰⁸ Här visar Stenberg prov på auktoritetstro i stället för att lita på sin egen kunskap.

Stenbergs kunskap om naturen var dels teoretisk, dels praktisk – den handlade både om teoretisk kunskap och om praktiska färdigheter. Hans kunnande var teoretiskt såtillvida att hans avhandling baserade sig på Heleniums framställning. Därtill läste han naturalhistoriska arbeten, till exempel Anders Retzius *Inledning til djur-riket, efter herr archiatern och riddaren Carl von Linnés lärogrunder* (1772).¹⁰⁹ Stenberg gjorde också, under påverkan av botanikerkamraten Gröndal, en förhandsbeställning av andra upplagan till Carl Fredrik Hoffbergs *Anvisning till växt-rikets kännedom. Efter Herr von Linnés Botaniska grunder*, en flora i två delar vars första upplaga utkommit 1768.¹¹⁰ Tidens stora auktoritet i naturalhistoria var Carl von Linné, vars taxonomiska system utgjorde den teoretiska grunden för att betrakta växter och djur. Genom botaniserandet, en praktik som inbegrep observation, insamling, pressande och analys av växtens struktur, fick Stenberg en mera taktill kunskap om växter. En handgriplig kunskap om djuren fick han genom sitt jaktintresse, hans levernesteckning innehåller talrika be-

106. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 226–227.

107. Bo Lindberg, 'Dissertations in the 18th century', Carina Nynäs & Lars Bergqvist (eds.), *Linnean Kaleidoscope. Linnaeus and His 186 Dissertations* (Stockholm 2016), s. xii.

108. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 347.

109. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 245.

110. *Ibid.*, s. 520, 551.

skrivningar av jakt och fiske som han ägnade sig åt särskilt då han arbetade som informator på godsens på landsorten. Senare i livet skrev han en skrift om fågelfångst som utgavs postumt 1841.¹¹¹

Genom studierna i botanik lärde sig Stenberg en hel del om medicinska örter. Han fick också kunskap om medicin genom sina kontakter med andra studenter och bekanta. Han följde ”herrskaens” exempel och begav sig till Kuppis hälsobrunn för att dricka vatten men märkte att han blev illamående då han drack en kopp kaffe efter två glas av vattnet. Han drog därav slutsatsen att brunnsdrickandet skulle kombineras med diet.¹¹² Stenberg lärde sig också åderlåtning, en praktik som baserade sig på den humoralpatologiska uppfattningen om de fyra kroppsvätskorna som kunde balanseras genom att tappa blod från venerna.¹¹³ Han hade fått en snäppare, ett instrument för åderlåtning, som en fältskär vid namn Janson lärde honom använda. Han fick lära sig hur man omband armen och vilka ådror man skulle öppna för att framgångsrikt ”slå åder”. I Västerbotten fortsatte han att öva sig i konsten och han fick många tillfällen att använda sig av sin färdighet.¹¹⁴

Botanik fortsatte att vara Stenbergs fritidsintresse i Umeå. I juni 1790 bad han ”Botannices Demonstrator” Justander i Åbo sända honom örter till Umeå.¹¹⁵ Han fullföljde också sina vetenskapliga intressen genom att inleda arbetet med en topografisk beskrivning av Umeå socken. Verket, som är daterat 1800, utarbetade han till en noggrann och omfattande Ortsbeskrivning som kombinerar geografisk och naturalhistorisk information och som innehåller fem kartor. Stenberg förefaller ha haft vissa vetenskapliga ambitioner eftersom han skickade sin Ortsbeskrivning till Vetenskapsakademien i hopp om att den skulle publiceras. Några år senare, 1804, färdigställde Stenberg som komplement till Ortsbeskrivningen en ordbok över Umemålet som omfattar 3 200 ord. Verket innehåller också etnologiska och folkloristiska iakt-

---

111. Klinge, 'Bilmark, Johan'.

112. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 275.

113. Annelie Drakman, *När kroppen slöt sig och blev fast. Varför åderlåtning, miasmateori och klimatmedicin övergavs vid 1800-talets mitt*, Uppsala Studies in History of Ideas 49, akademisk avhandling (Uppsala 2018), s. 49.

114. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 275.

115. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 3. 1789–1796*, Urkunden 21, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2015), s. 62.

tagelser.¹¹⁶ Arbetet med dessa verk gjorde Stenberg till en producent av både naturalhistorisk och etnografisk kunskap. Han kunde kombinera sin kännedom om bygden där han var född och uppvuxen med den systematiska vetenskapliga kunskap som han hade tillägnat sig vid akademien i Åbo. Dessutom behärskade han såväl det folkliga språket som det svenska skriftspråket, liksom också latinet.

Kunskap och färdigheter för livet

Stenberg innehade under sitt liv olika kunskapsroller: han agerade som mottagare, bärare, förmedlare och producent av kunskap. I den här uppsatsen har fokus legat på kunskaper och färdigheter förvärvade under studietiden i Åbo. Liksom i ungdomen hemma i Ratan och i skolan där, var Stenberg i huvudsak en mottagare av kunskap också under sin tid i Åbo. Det förekom dock situationer där Stenberg betraktades som en bärare av kunskap och färdigheter som han kunde förmedla till andra. I egenskap av informator var Stenberg en förmedlare av kunskap. Därmed förväntades han besitta en kunskapskorpus som motsvarade det ideal som en yngling av de högre stånden behövde: matematik, naturvetenskap, historia samt klassiska språk och franska. Även om de tre förstnämnda kan kategoriseras som teoretisk kunskap innehöll de inslag av praktisk färdighet: konsten att räkna och de olika praktikerna vid insamlandet av växter. Liksom hans lärare vid akademien, förväntades han överföra sina kunskaper till studenterna i mer eller mindre oförändrad form. Som informator och förmedlare av kunskap hade Stenberg också en förmedlande roll mellan tre olika stånd, han hörde som huspräst formellt till prästerskapet medan han dagligen umgicks med adelskapet. Tack vare sin bakgrund som bondson hade han också breda kunskaper om allmogens livsstil och det omgivande samhället.

Stenbergs levernesbeskrivning kan kopplas till den framväxande psykologiska forskningen, själsläran, som hans lärare Porthan var intresserad av. Självkännedom var ett viktigt motiv bakom levernes-teckningen. Genom nedtecknandet av vardagliga upplevelser och känslor lärde Stenberg känna sig själv genom att han fick artikulera och reflektera kring ett brett spektrum av känslor. I stället för att framställa sig i fördelaktig dager vinnlade han sig om att belysa sina

---

116. Ortsbeskrivningen utgavs slutligen år 1987.

fel och svagheter för att sporra sig till förbättring. Stenbergs kunskap om det egna själslivet torde ha varit nyttig för honom som präst och själasörjare. Präster förutsattes besitta en viss kunskapskorpus som inbegrep insikter i den lutherska läran, kristenhetens historia och moralteologi samt latin, grekiska och hebreiska. Dessutom skulle präster behärska retorik, logik, etik, naturlära och aritmetik. Dessa kunskaper var kärnan i den utbildning som Stenberg så hårt arbetade för att uppnå. Det handlade om kunskap som baserade sig på en tradition som blivit en norm inom den kristna religionen. Kunskapen som förmedlades i predikan baserade sig dels på religiösa texter, dels på andras predikningar och dels på den egna övertygelsen och ingivelsen. I det förstnämnda fallet handlar det om auktoritetsbaserad kunskap medan kunskapen i det senare fallet består av självupplevd, möjligen även intuitiv kunskap.

Studietiden är ofta en formativ och till och med omvälvande period i en ung människas liv. Det är då man tillägnar sig mycket av de kunskaper som utgör grunden för senare inläring. Även om Stenberg i sin levernesbeskrivning ofta våndas och oroar sig kvarstår faktum att han lyckades väl med det mesta som hade att göra med studierna. Han skapade nätverk, lyckades med insocialiseringen i den akademiska gemenskapen och han lärde sig hur man studerar vid ett universitet. Genom sitt arbete som informator lärde han sig undervisa unga människor samtidigt som han blev bekant med människor från de högre stånden. Han lärde sig att skriva en predikan och stå inför en församling och predika. Så småningom fick han också bättre kunskaper om etiketten och lärde sig hur man för sig i sällskapslivet. När det gäller kunskap om naturen var studietiden en period då han särskilt inhämtade teoretisk kunskap genom studierna i naturalhistoria, kunskap som kom att ligga som grund för hans intresse för växter och herbarium under resten av livet. Kunskapen och färdigheterna som Stenberg inhämtade och utvecklade i Åbo hjälpte honom att få ett yrke och en god position i samhället. Kunskapen om människan, själen och naturen blev också grundläggande beståndsdelar i hans självbild och identitet.